

İSLAM MEDENİYETİ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Journal of Islamic Civilization Studies

e-ISSN: 2149-0872

Cilt/Volume 7 - Sayı/Issue 1 - Haziran/June 2022: 34-50

İbn Kemal'in "fî Cevâzi't-tevessü' fî kelâmi'l-'Arab" Adlı Risâlesi ve Arapçada Anlam Genişlemesine Dair Görüşleri

*İbn Kemal's Treatise "fî Cevâzi't- tawassu' fî kelâmi'l-'Arab" and His Views on the
Expansion of Meaning in Arabic*

Tahsin YURTTAŞ

Dr. Öğr. Üyesi. Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Asst. Prof. Ankara Yıldırım Beyazıt University,
İslami İlimler Fakültesi, Arap Dili ve Belagatı Faculty of Theology, Department of Arabic Language
Anabilim Dalı. and Rhetoric.

yurttastahsin@gmail.com Orcid: 0000-0001-9590-0770

Makale Bilgisi / Article Information

Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received

04.02.2022

Kabul Tarihi / Accepted

22.04.2022

Atıf/Cite: Yurttaş, Tahsin. "İbn Kemal'in "fî Cevâzi't-tevessü' fî kelâmi'l-'Arab" Adlı Risâlesi ve Arapçada Anlam Genişlemesine Dair Görüşleri". *İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*. 7/1 (2022), 34-50.

<https://doi.org/10.20486/imad.1068352>

Etik Beyanı/Ethical Statement: En az iki hakem tarafından değerlendirilmiş ve iThenticate ile %15'ten az benzerlik oranına sahip olduğu belgelenmiştir./Reviewed by at least two referees and iThenticate documented that the rate of similarity to another texts did not pass 15%.

Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.
Licensed Under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Öz

Bu makalede İbn Kemal'in (Kemalpaşazâde) (ö. 940/1534) *fi Cevâzi't-tevessü' fi kelâmi'l-'Arab* adlı risâlesi ve Arapçada dilde genişlemeye dair görüşleri incelenecektir. Risâlede, Arap dilinde "lafızda anlam genişlemesi" anlamına gelen tevessü olgusu ele alınmaktadır. İbn Kemal'e göre Arap dilinde lafızın anlam genişlemesine uğraması sık görülen bir durumdur. Ona göre, ismin farklı şekillerde kullanılması, teşbih, mecâz, istiâre, mübâlağa vb. yollarla anlamsal genişlemesine uğraması mümkündür. Yine mastar olarak gelen ismin sıfat anlamında kullanılması, deyim içinde kullanılan bazı özel isimlerin vasıf anlamına gelmesi de anlam genişlemesi türlerindedir. İbn Kemal, eserde, kendinden önceki dilci ve belâgatçıların dildeki genişleme hakkındaki görüşlerini örnekler üzerinden ifade etmekte ve onları bazen eleştirmektedir. Hatta temelde risâlesinin yazılış amacının bu eleştirileri dile getirmek olduğu dahi söylenebilir. İsmi morfolojik ve gramatik yapısı onun ne tür bir anlam genişlemesine uğradığını göstermektedir. Fakat son tahlilde anlam genişlemesini belirleyen esas ölçüt, gündelik dilde o lafız veya terkiplerle kast edilen anlamdır. İbn Kemal - es-Sekkâkî (ö. 626/1229) gibi bazı klasik belâgatçılardan farklı olarak - ismin sıfat anlamı kazanırken anlam değişiminin nahvî, sarfî ve özellikle de belâgî yönlerine vurgu yapmaktadır. Yani risaleyi isimlerdeki anlam genişlemesini tam olarak ifade etmeyen dilcilere karşı yazmıştır diyebiliriz. İbn Kemal, risalede anlam genişlemesini sıfat anlamını yüklenilebilen ve haber olarak gelen isimlerle sınırlı tutmuş ve Tefsir ilmindeki anlam genişlemesi tartışmalarından farklı olarak fiillerdeki tevessü olgusuna değinmemiştir.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili ve Belâgatı, Tevessü, İbn Kemal, Lafız, Anlam, İsim, Sıfat.

Abstarct

In this article, Ibn Kemal's (Kemalpaşazâde) (ö. 940/1534) treatise named "*fi Cevâzi't- tawassu' fi kelâmi'l-'Arab*" and his views on language expansion in Arabic will be examined. In the treatise, the phenomenon of tawassu', which means lexical expansion in the Arabic language, is discussed. According to Ibn Kemal, it is common for the word to undergo semantic expansion in the Arabic language. It is possible for the name to be used in different ways, to undergo a literal or semantic expansion through similes, metaphors and exaggerations. Again, the use of the noun as an infinitive in the sense of adjective, and the use of some special nouns used in the idiom to mean adjective are also types of semantic expansion. In the work, Ibn Kemal expresses the views of different linguists and rhetoricians on the expansion of the language through examples and sometimes expresses his own opinion. It can even be said that the main purpose of writing his treatise was to express these criticisms. The morphological and grammatical structure of the name can show what kind of semantic expansion it has undergone. However, in the final analysis, the main criterion that determines the expansion of meaning is the meaning meant by that word or phrase in everyday language. While gaining the adjective meaning of the name, Ibn Kemal draws attention to the grammatical, morphological, especially rhetorical aspects of the expansion and meaning change in the language. In other words, we can say that he wrote the treatise against linguists who did not fully express the semantic expansion in names. Ibn Kemal limited the semantic expansion to nouns and, unlike the semantic expansion discussions in Tafsir, did not mention the phenomenon of tawassu' in verbs.

Keywords: Arabic Language and Rhetoric, Tawassu, Ibn Kemal, Wording, Meaning, Noun, Adjective.

Giriş

Osmanlı şeyhülislâmı ve tarihçisi olan İbn Kemal (ö. 940/1534) hadis, tefsir, fıkıh gibi dinî ilimler başta olmak üzere tarih, edebiyat, felsefe ve tıp alanlarında da eser vermiş çok yönlü bir âlimdir.¹ İbn Kemal tedris hayatının yanı sıra pek çok eser telif ederek dînî, edebî ve felsefî alandaki yetkinliğiyle temayüz etmiştir. Türk ve Osmanlı düşünce tarihinde özgün düşünceleri ve geleneği eleştirel tarzda yeniden okumasıyla bilinmektedir. Onun risale, şerh ve hâşiyeleri, klasik kaynakların basit bir tekrarı olmanın ötesine geçerek hem yeni ilmî açılımları hem de nitelikli tenkitleri içermektedir. İbn Kemal, felsefî ve dini ilimlerle birlikte aruz, mantık ve Arapça gibi alet ilimlerinde de eserler ortaya koymuştur.²

Onun Türkçe, Farsça ve Arapça yazılmış 200'den fazla eseri bulunmaktadır.³

“Farsça ve Türkçe inşa ve şiir sanatında ileri derecede yetenek sahibiydi. *Gülistân*'ın usûlüne uygun olarak Farsça bir kitap yazıp adını *Nigâristân* koydu. Osmanoğullarının tarihi hakkında Türkçe yazdığı *Tevârih-i Âl-i Osmân* adlı eserde inşa sanatındaki ustalığını gösterir. Fars dili hakkında da bir kitabı vardır.”⁴

İbn Kemal'in nahiv, sarf, lügat ve belâgate dair pek çok Arapça risalesi bulunmaktadır. Risalelerden bazıları şunlardır: *Risâle fi tahkiki't-tağlîb*, *Risâle fi aksâmi'l-isti'âre*, *Risâle fi enva'i'l-mecaz*, *Risâle fi't-tazmîn*, *Risâle fi'l-lafzi'l-müsta'mel bi tariki'l-mecâz*, *Risâle fi beyân üslûbi'l-hakîm*, *Risâle fi tahkiki'l-müşâkele*, *Risâle fi beyân telvîni'l-hitâb*, *Risâle fi tahkik mana'n-nazm ve's-sıyağa*, *Risâle fi tahkiki'l-havâssi ve'l-mezâyâ*, *Risâle fi ilmi'l-beyân*, *Risâle fi'l-îcaz ve'l-itnâb*, *Risâle fi tevcîhi't-teşbîh fi: (Kemâ salleyte alâ İbrahim)*, *Şerhü ta'rîfi'l-kelime*, *Risâle fi'l-cem'*, *Risâle fi nisbeti'l-cem'*, *Risâle fi hitâbi'l-vâhid*.⁵ Görüldüğü üzere o, Arapça dil ilimlerinde pek çok risâle telif etmiştir.⁶

¹ Şerafettin Turan, “Kemalpaşazâde”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002). İbn Kemal'in hayatı hakkında ayrıntılı bilgi için bk. M. Ali Yekta Saraç, *Şeyhülislam Kemalpaşazâde* (İstanbul: Şule Yay., 1999), 1-45.

² Saraç, *Şeyhülislam Kemalpaşazâde*, 29.

³ Saraç, *Şeyhülislam Kemalpaşazâde*, 42-47.

⁴ Mehmet Çağrı Gevheroğlu - Osman Düzgün, “Ahmed İbn-İ Kemâl Paşa ve Arap Dili ve Edebiyatına Dair Risâleleri”, *Nüsha* 21/53 (27 Aralık 2021), 43-64.

⁵ Şemseddin Ahmed b. Süleyman İbn Kemâl, *Mecmû'u resâli'l-'allâme İbn Kemâlbâşâ*, thk. Hamza el-Bekrî (İstanbul: Dâru'l-Lubâb, 1439/2018), 4/7-697; Gevheroğlu - Düzgün, “Ahmed İbn-İ Kemâl Paşa ve Arap Dili ve Edebiyatına Dair Risâleleri”, 43-64.

⁶ İbn Kemal'in Arap diline katkıları için bk. Nejdet Gürkan, “Kemal Paşazâde'nin Arap Dili ve Edebiyatına Katkıları ve Bu Dile Yaklaşımı”, *Marife: Bilimsel Birikim (Marife: Dini Araştırmalar Dergisi)* 9/2 (2009), 135-

İbn Kemal, “*fi Cevâzi’t-tevessü’ fi kelâmi’l-‘Arab*” adlı risâlesinde Arap dilinde anlam genişlemesinin isimlerde nasıl gerçekleştiğini ifade etmektedir. O, lafızların anlam genişlemesine uğramasının Arapçanın esnek olan nahvî, sarfî ve belâgî özelliklerinden kaynaklandığını ifade eder. Risâlede bununla ilgili pek çok örnek verir. Risâlede lafız-anlam ilişkisinin Arapçanın kullanımında ve gündelik dilde açığa çıktığını ifade eder. Ayrıca isim olan bazı lafızların sıfat yerine kullanılmasıyla teşbih, mecâz ve istiâre gibi beyânî özelliklerinin ortaya çıktığını söyler. O, anlam genişlemesi olgusu üzerinden lafız-mâna diyalektiğinin belâgatla olan ilişkisini açığa kavuşturur. Yine sarf ilminde ism-i fâil sîgasında olan bir kelimenin zaman içinde ismi mefûl anlamına gelebileceğini ve bunun dilde bir anlam genişlemesine tekabül ettiğini ifade etmektedir. Anlam genişlemesi, ism-i mastarlarda da olabilmektedir. Böylece Arap dilinde lafız-anlam ilişkisi bağlamında görülen *tevessü* hem lügat, nahiv, sarf hem de belâgatla ilişkili dilsel bir olgudur denilebilir. O, risâlede *tevessü* olgusunu açıklarken sıklıkla klasik nahiv ve belâgat kaynaklarından alıntı yapar. Onun, risâlede kendi ilmi duruşunun farkını belli etmek için de bazen farklı tercihlerde bulunduğu ve kendi zamanındaki dil âlimlerinden ayrı olarak kimi özgün görüşler beyan ettiği görülmektedir. Ebû Ya’kûb es-Sekkâkî’yi (ö. 626/1229) anlam genişlemesiyle ilgili bazı dilsel nükteleri ifade etmediği için eleştirir. O, *tevessü* olgusunu ismin sıfat anlamına gelmesi bağlamında değerlendirir. Tazmin, mastar, teşbih, mecâz ve istiâre yoluyla görülen anlam genişlemesinin tamamı bir isme sıfat anlamı yüklenerek oluşur.⁷

1 Tevessü (Anlam Genişlemesi) Olgusu

Tevessü (تَوَسَّعُ) lafzı, sözlükte genişlemek, gelişmek, etkilemek, hükmü altına almak, refah ve bolluk içinde yaşamak gibi anlamlara gelmektedir. ‘Bilgide, yönetimde ve parada genişlemek’ *tevessüdür*. Bir nahiv ve belâgat terimi olarak ise, bir lafzın konulduğu manadan daha fazlasına delâlet etmek üzere kullanılmasıdır. Yani, tek bir ifadede en az iki mananın kast edilmesidir. Bu olgu, isim ve fillerde ya da bunlarla kurulan terkiplerde görülür.⁸ Türkçe karşılığı anlam genişlemesidir.

Arapçada anlam genişlemesi ‘lafzî müşterek’ olan kelimelerde görülür. Örnek: عَيْنٌ kelimesi, bir cümlede casus, insan gözü, pınar, metal para gibi birden fazla anlama

166.

⁷ İbn Kemâl, *Resâil*, 4/193-204.

⁸ Ebu’l-Fadl Cemaleddin İbn Manzûr, *Lisânul-‘Arab* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1414), 4/74; Ahmed Muhtâr Ömer, *Mu‘cemü’l-luğati’l-‘arabiyyeti’l-mu‘âsıra* (b.y.: Âlemü’l-Kütüb, 2009), 3/2439; Fâdıl Sâlih Sâmerriâi, *Me‘âni’n-nahv* (Ürdün: Dâru’l-Fikr, 2000), 3/135.

gelecek şekilde kullanılabildiği için lafzî müşterektir ve anlam genişlemesine uğramıştır. Sarf yapılarındaki bazı müşterek sîgalarda da tevessü olgusu görülebilir. Örnek: فَعِيلٌ vezni, isimler, mastarlar, ism-i fâil, ism-i meful, sıfat-ı müşebbehe, mübalağa, mastar-ı mîmî gibi pek çok siyga için aynı lafızla kullanılabilir. Belâgatta ismin sıfat anlamında kullanılması, tazmin olgusu ve takdim-tehir işlemleri bir tür anlam genişlemesini ifade eder. Yine, mecâz, istiare ve teşbih konuları da tevessü olgusunu içerir.⁹ Bu türden bir anlam genişlemesi esasında ‘anlam değişimi’ konusunun altında düşünülmelidir.¹⁰

İbn Kemal risalesinde tevessü olgusunu, ismin sıfat anlamına gelmesi bağlamında tartışmış ve fiillerde görülebilen anlam genişlemesini almamıştır. Konuyu isimlerle sınırlandırmakla kalmamış aynı zamanda sadece câmid isimlerin sıfat anlamını yüklenmesini işlemiştir. Câmid isimlerin sıfat anlamına gelmesini üst başlık olarak belirleyerek ona bağlı olan tazmin, teşbih, mecaz, istiare ve mastarlarda görülen anlam genişlemesini incelemiştir. Klasik nahiv ve belâgat kaynaklarında ise bu konu dağınık olarak işlenmiş ve farklı görüşler beyan edilmiştir. Klasik belâgat kaynaklarında câmid ismin sıfat anlamı yüklenerek gelmesi durumunun tikel bir mesele olarak ele alındığı görülmüştür. İbn Kemal ise bu konu hakkındaki klasik kaynaklarda geçen örnekleri ve fikirleri derlemiş ve bunları belirli bir bütünlük içinde sunmayı başarmıştır. Bu sebeple İbn Kemal’in risalesinde öncelikle ismin sıfat anlamına gelmesi incelenmelidir.

2 İsmi Sıfat Anlamına Gelmesi

İsimler, sıfat mânası (ism-i sıfat) olan ve olmayan (ism-i mahz) şeklinde ikiye ayrılır. Sıfat mânası taşımayan isimlerin sıfat mânası kast edilerek kullanılması durumunda tevessü olgusu yani anlam genişlemesi söz konusu olur. Sıfat anlamını yüklenen bu tür isimler genellikle câmid kabul edilir.¹¹

⁹ Ebû Hâmid Bahâeddîn Sübkî, *‘Ârûsu’l-efrâh fi şerhi telhîsi’l-miftâh*, thk. Abdulhamîd Hindâvî (Beirut: el-Mektebetü’l-‘Asriyye, 1423), 2/129; Sâmerrâi, *Me’âni’n-nahv*, 2/160-161; Muhammed b. Yusuf b. Ahmed Muhibbuddîn Halebî, *Temhîdu’l-kavâ'id bi-şerhi teshîli’l-fevâid*, thk. Ali Muhammed Fâhir (Kahire: Dâru’s-Selâm, 1428/2007), 4/2029; Bülkâsım Bülarec, “Zâhiratü’t-tevessü’i’l-ma’nâ fi’l-luğati’l-‘arabiyye: Nemâzicü mine’l-Kurâni’l-Kerîm”, *Mecelletül-‘ulûmi’l-insâniyye*, (Mart 2006).

¹⁰ Konu hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Ulyân b. Muhammed Hâzîmî, “Arap Anlam Bilimi”, çev. Tahsin Yurttaş, *Bartın Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 1/2 (2014), 89-112; Ahmed Muhtâr Ömer, “Anlam Değişimi”, çev. Abdullah Hacıbekiroğlu - Tahsin Yurttaş, *Mütefekkir Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 4/8 (2017), 457-468.

¹¹ Ebû Bîşr ‘Amr b. Osman Sîbeveyh, *el-Kitâb*, thk. ‘Abdusselam Muhammed Harun (Kahire: Mektebetü’l-Hancî, 1408), 3/632; İbn Manzûr, *Lisânul-‘Arab*, 1/49; Ebu’l-Berekât Abdurrahman b. Muhammed İbnu’l-Enbârî, *el-İnşâf fi mesâili’l-hilâf beyne’-nahviyyîn: el-basriyyîn ve’l-küfiyyîn* (el-Mektebetü’l-‘Asriyye, 1424),

İbn Kemal, ismin anlam genişlemesine uğrayarak sıfat mânasında kullanılması hususunda bazı klasik kaynaklardan alıntı yaparak örnekler verir:

مَنْعَطَشَةً/“susamış” kelimesinin مَفَاذَةً/“Suya uzanan” terkindeki مَفَاذَةً إِلَى الْمَاءِ sıfatının anlamına evrildiğini ifade etmektedir. Yani burada isim, sıfat yerine konulmuştur.¹² Aslında مَفَاذَةً kelimesi mastar isimdir ve onda sıfat mânası yoktur.¹³ Ama cümlede bu manaya nakil olunmuştur. Bu nakil işlemi ile mecâz-ı mürsel görülür.

Yine bir kimseden uzak olan kişi için أَنَا مِنْهُ خَلَاوَةٌ وَجِبَارٌ denilir. Yani, “ben ondan uzak ve berîyim” anlamındadır.¹⁴ خَلَاوَةٌ, uzak, boş, hâlî anlamlarında mastar isim olarak gelmişken; وَجِبَارٌ kelimesi, sel gibi yok edici şey anlamındadır. Yine Cahiliye Araplarında bu kelime salı günü için kullanılır.¹⁵ Burada mastar ve haber olarak gelen iki kelime sıfat anlamında kullanılmıştır. Benzer olarak فَالِجٌ بِنِ خَلَاوَةٍ cümlesinde de aynı anlam vardır. Bu cümlede فَالِجٌ ismi, “uzak olan/beri” anlamında sıfat mânası kast edilerek kullanılmıştır. İbarede isim, sıfat yerine konulmuş ve amel etmiştir.¹⁶ Çünkü فَالِجٌ kelimesi özel isimdir ve deyim olarak kullanılınca sıfat mânasına taşınmıştır. Bu mânayı بَرِيٌّ sıfatı ile yüklenir.¹⁷ Nitekim adı deyimde geçen kişi Fâlic b. Halâve el-Eşcaî'dir. Üneys adında biri savaşılmaması yasak olan günlerde esirleri öldürmüş ve Fâlic b. Halâve'ye katile yardım edip etmediği sorulunca “ben o katilden uzağım” anlamında bu sözü söylemiş olduğu rivayet edilir.¹⁸ İbn Kemal, burada ismin sıfat mânası kast edilerek kullanılmasına örnek verirken deyimden söylendiği bağlamı bildiğini de göstermektedir.

أُغْرِبَةٌ/“kargalar” ismi sıfat وَالطَّيْرُ أُغْرِبَةٌ عَلَيْهِ/“Kuşlar ona ağlamaktadır.” Bu deyimde أُغْرِبَةٌ ismi sıfat (أُغْرِبَةٌ/اأغْرِبَةُ) anlamında kullanılmıştır. Örnekte ismin vasıf anlamı taşıması için kast edilen anlam, ism-i fâil siygası üzerinden ifade edilmiştir. Yani “kuşlar, ona kargaların

1/48; Ebû Abdillâh Cemâlüddîn Muhammed b. Abdillâh İbn Mâlik, *Şerhu't-teshîl*, thk. Muhammed Bedevî el-Mahtûn - Abdurrahman es-Seyyid (b.y.: Hicr li't-Tibâ'a ve'n-Neşr, 1410), 2/204.

¹² İbn Kemâl, *Resâil*, 4/193; Ebü'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed b. Abdirrezzâk el-Hüseynî Zebîdî, *Tâcu'l-'arûs min cevâhiri'l-kâmûs*, thk. Abdülfetâh el-Hulv (Kuveyt: Matbaatü Hukûmeti'l-Kuveyt, 1406), 10/365; Neşvân b. Sa'îd el-Hamîr Yemenî, *Şemsu'l-'ulûm ve devâu kelâmi'l-'Arabi mine'l-kelûm*, thk. Huseyn Abdullah el-'Amirî (Beyrut: Dâru'l-Fikri'l-Mu'âsir, 1999), 3/1888.

¹³ Zebîdî, *Tâcu'l-'arûs*, 10/361.

¹⁴ İbn Kemâl, *Resâil*, 4/193-194.

¹⁵ Zebîdî, *Tâcu'l-'arûs*, 10/361.

¹⁶ İbn Kemâl, *Resâil*, 4/193-194; Zebîdî, *Tâcu'l-'arûs*, 18/315.

¹⁷ İbn Manzûr, *Lisânul-'Arab*, 2/347.

¹⁸ Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd Cevherî, *eş-Şihâh tâcü'l-luğa ve sıhâhu'l-'Arabî*, thk. Ahmed Abdülgâfûr Attâr (Beyrut: Dâru'l-İlmi'l-Melâyîn, 1990), 1/336; İbn Kemâl, *Resâil*, 4/193.

ağlayışı gibi ağlamaktadır” anlamındadır. Burada kargalarla kast edilen malum olan kuş türü değildir. Çünkü böyle olsaydı anlamsız olurdu. Burada “kargalar” lafzı ile kast edilen onun “ağlayıcı/ağlayan” olmasıdır. *أَغْرَبْتُ* lafzı aslında karganın çoğulu (*غُرَابٌ*) olan câmid bir isimdir. Bu bakımdan sonradan gelen câr-mecrûrun ona taalluk etmesi makul değildir. Şair bu lafzı sıfat mânasında kullandığı için sonra gelen zamirin ona dönmesi caiz olmuştur. Bu manayı kazanan haberden mübtedaya zamir döndürmek de caiz olur. Kast edilen mâna ile isim, kendisine sıfat nispet edilebilen bir niteliği kazanmış olur. Dolayısıyla kargalar lafzı, ağlayan lafzının mânasına nakil olunmuştur. Çünkü hüznle ağlayan kişi kargaya benzetilir. Bunun sebebi ise, Araplarda kargaların ölümü bildiğine, bundan dolayı çok üzülüp ağladığına inanılmasıdır. Sonuç olarak şairin kast ettiği husus, bütün kuşların ölen kişiye üzülmeye tıpkı ağlayan kargalar gibi olduğu mânasıdır. Nitekim bu deyim mersiye gayesiyle meşhur Arap filozof ve şairi Ebü'l-Alâ' el-Maarrî'nin (ö. 449/1057) bir şiirinde geçtiği zikredilir.¹⁹

Hâricilerin bilgini ve şair olan İmran b. Hittân el-Kahtânî (ö. 84/703) bir şiirinde Haccac'a (ö. 95/714) şöyle söyler:

أَسَدٌ عَلَيَّ وَفِي الْحُرُوبِ نَعَامَةٌ

“Bana karşı aslan kesilir; ama savaşlarda deve kuşudur.”²⁰

Yani o, bana karşı saldırgan ve cüretkârdır; ama savaşlarda korkaktır.²¹ İbn Kemal bu ifadeyi, Sîrâfî (ö. 368/979) ve İbn Malik'in (ö. 672/1274) örnekleri olarak nakleder.²²

et-Teftâzânî (ö. 792/1390) bu örnekle ilgili cumhur alimlerin mecâz-ı aklî mi yoksa mecâz-ı lugavî mi olduğu hususunda ihtilaf ettiklerini ve çoğunluğun, benzerlik alakası ile konulduğu mananın dışında kullanılan bir lafız olması nedeniyle mecâz-ı lugavî görüşünde olduğunu zikreder. Anlam genişlemesi ise, genel bir lafzın özel bir manaya/kişiye delâleti yoluyla olur.²³

Burada “aslan” kelimesi isim olmakla beraber “cesur/cüretli” anlamında sıfat olarak kullanılmıştır. Eğer bu cümlede hayvan olan aslan kast edilseydi sonra gelen câr-

¹⁹ İbn Kemâl, *Resâil*, 4/194; Ebu'l-Bekâ Eyyûb b. Musa Kefevî, *el-Külliyât*, thk. Adnan Derviş - Muhammed el-Mısırî (Beyrut: Muessesetü'r-Risâle, 1998), 1/49; Muhammed b. Arefe Desûkî, *Hâşiyetü'd-desûkî 'alâ muhtaşari'l-me'ânî*, thk. Abdulhamîd Hindâvî (Beyrut: el-Mektebetü'l-Asrîyye, ts.), 3/288.

²⁰ İbn Kemâl, *Resâil*, 4/194; Desûkî, *Hâşiyetü'd-desûkî*, 3/287.

²¹ İbn Kemâl, *Resâil*, 4/194; Desûkî, *Hâşiyetü'd-desûkî*, 3/287.

²² İbn Kemâl, *Resâil*, 4/194. Bu örnekle ilgili ayrıntılı bilgiler için bk. Ömer, *Mu'cemü'l-luğa*, 1/90.

²³ Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn Ömer Teftâzânî, *Muhtaşari'l-me'ânî* (Dârü'l-Fikr, 1411/1991), 210.

mecrûrun bu câmid isme taalluku uygun olmazdı. Çünkü burada haber, câmid bir isim olduğu için müsned ileyhe dönen bir zamiri de içermez ve câr-mecrûrda da amel edemez. Câmid isim hakiki anlamıyla kullanılmış olur. Bu durumda bir anlam aktarımı da söz konusu olmaz. Fakat bu deyimde “aslan” kelimesi, cesur anlamında ve bir insanın sıfatı olarak kullanıldığı için harf-i cer ve zamirin müsned ileyhe dönmesi caiz olmaktadır. Örnekte semantik olarak bir hakikati ifade eden zât ismi sifata dönüşmektedir ve “aslan” lafzı mübtedaya dönen zamiri içerdiği için şibih cümle ögesi olarak takdir edilebilir. Böylece lafız, sıfat manasını yüklenerek anlam genişlemesine uğrar; çünkü artık bu lafızla مُجْتَرِيَّ/“cesur” kişi kast edilmiş olur ve ism-i fâil kalıbında geldiği için câr-mecrûrda amel de edebilir. Aynı açıklama, “devekuşu” kelimesi için de geçerlidir.²⁴ Burada “aslan” kelimesi yine isim olmakla beraber “cesur/cüretli” anlamında sıfat olarak kullanılmıştır. Bunlara *müsteâr isim* de denir. Yani رَجُلٌ مُجْتَرِيٌّ anlamında istiâre-i tasrîhiyye vardır.

Sıfat manasına nakledilen haberin amel etmesi hususunda da şunlar ifade edilebilir: Eğer burada aslan lafzı yırtıcı hayvan anlamında kullanılmışsa haberde هُوَ/“o” zamiri olmaz. Yok eğer burada cesur adama işaret edilmişse orada mübtedaya dönen merfû bir zamir bulunur. Sıfat anlamını taşıyan her câmid isim, taşıdığı sıfatın amelini işler. Çünkü haber, bu durumda fiil mânasına (manâ-i fiil) gelecek şekilde tevil edilebilmektedir. Burada aslan lafzının fiil gibi amel etmesi söz konusudur. Nitekim رَأَيْتُ رَجُلًا مُجْتَرِيًّا cümlesinde رَجُلًا مُجْتَرِيًّا lafzı رَجُلًا مُجْتَرِيًّا lafzında amel eden fiil gibidir; çünkü öge olarak sıfat gelerek sıfat mânası taşıyan ve amel edebilen ism-i fâil kalıbındaki bir kelimenin (مُجْتَرِيٌّ) anlamını üstlenmiştir.²⁵ Yukarıdaki durum da buna benzetilebilir.

İbn Kemal ismin sıfat manası yüklenerek anlam genişlemesine uğramasına bir şiirden örnek verir:

وَلَيْلٍ يَقُولُ النَّاسُ مِنْ ظُلْمَاتِهِ ... سَوَاءٌ صَحِيحَاتُ الْعُيُونِ وَعُورُهَا

كَأَنَّ لَنَا مِنْهُ بُيُوتًا حَصِينَةً ... مُسُوْحًا أَعَالِيهَا وَسَاجًا كُسُورُهَا²⁶

“İnsanlar öyle bir karanlık geceden konuşurlar ki gören göz ve şaşkı için birdir;

Tıpkı üstü siyah kumaşla ve etrafı kara ahşapla kaplanmış bir ev gibi”

²⁴ Desûkî, *Hâşiyetü'd-desûkî*, 3/287.

²⁵ İbn Kemâl, *Resâil*, 4/194.

²⁶ İbn Kemâl, *Resâil*, 4/195; Takiyyuddin Ebû Bekr Ali b. Abdullah Hamevî, *Hizânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*, thk. 'İsâm Şa'itü (Beyrut: Dâru Mektebeti'l-Hilâl, 1987), 5/18.

Şair uzun ve karanlık bir geceyi, etrafı siyah, yoğun bir kumaş ve tahta ile kaplanmış bir eve benzetmiştir. Şiirde geçen مُسْوَح /“siyah kumaş” ismi ile siyahlık (سُود), سَاج /“kara ahşap” ismi ile de yoğun olan (كَثِيق) sıfatlarının anlamları kast edilmiştir. Böylece câmid isimler müştakla tevil edilerek amel ettirilmiştir.²⁷

İbn Kemal, ismin anlam genişlemesine uğrayarak sıfat mânasında kullanılmasını esas kabul eder ve bu kullanımın, tazmin olgusunda, mastarlarda, teşbih, mecâz ve istiare yoluyla görüldüğünü ifade eder. Bu bağlamda tazmin olgusunda anlam genişlemesinin nasıl gerçekleştiği incelenebilir.

2.1 Tazminde Tevessü

Nahivde tazmin, bir lafzın başka bir lafzın yerine/anlamında kullanılmasıdır. Bir terkiple ya da cümlede kullanılan lafız başka bir kelimenin anlamını da içerecek şekilde amel eder ve onu kapsar. Yani, tazmine konu olan lafız, iki kelimenin de anlamını taşır.²⁸ Nahivdeki tazmin, bu yönüyle bedî ilmindeki tazminden farklıdır. “Arapça gramerde bir lafza başka bir lafzın mânası kazandırılarak söz konusu lafız, diğerinin anlam çerçevesine dahil edilir. Tazmin adı verilen bu kullanımla konuşmada her iki mânayı da kullanım amacı güdülür. Bu sayede iki kelimenin gerçekleştireceği görev tek bir kelimeyle yerine getirilmiş (îcâz) olur.”²⁹ İbn Kemal, isimde gerçekleşen tazmin olgusunu açıklar.

İbn Kemal, Zemaşerî’den (ö. 538/1144) alıntı yaparak tazmine şöyle örnek vermiştir: “وَهُوَ الَّذِي فِي السَّمَاءِ إِلَهٌ وَفِي الْأَرْضِ إِلَهٌ”³⁰ âyetinde “ilah” ismi vasıf (sıfat) mânasını içermektedir. Bu yüzden فِي السَّمَاءِ ve فِي الْأَرْضِ zarflarına taalluk ettirilmiştir. Burada “ilah” ismi kendi anlamının yanı sıra sanki “mabûd” ve “mâlik” vasıflarının mânasını da içermektedir. Tıpkı “O, Tay kabilesinde Hâtem’dir” denildiğinde “Hâtem” kelimesinin hem şahıs olan Hâtem’e hem de cömerte delalet etmesi gibi.³¹ “Sanki sen, “O, Tay kabilesinde cömerttir” demiş olursun.”³²

²⁷ İbn Kemâl, *Resâil*, 4/195.

²⁸ Ali b. Muhammed Nureddin Üşmûnî, *Şerhu’l-üşmûnî ‘alâ elfiyeti İbn Mâlik* (Beyrut: Dârü’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1998), 1/446; Abbas Hasan, *en-Nahvü’l-vâfi* (Kahire: Dârü’l-Maârif, 1973), 2/567.

²⁹ Aydın Temizer, “Arap Dilinde Tazmin”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 39 (2010), 81-96.

³⁰ *Kurân-ı Kerîm* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2016), ez-Zuhuruf: 43/84.

³¹ İbn Kemâl, *Resâil*, 4/196; Ebü’l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed Zemaşerî, *el-Keşşâf ‘an haikâiki ğavâmidî’t-tenzîl* (Beyrut: Dârü’l-Kitâbi’l-‘Arabî, 1987), 4/267.

³² İbn Kemâl, *Resâil*, 4/196; Zemaşerî, *el-Keşşâf*, 4/267.

İbn Kemal, burada *ilah* ve *Hâtem* lafızlarının sıfat mânasını tazmin yoluyla kazandığını ifade eder. Ayrıca bu görüşüne *رَأَيْتُ زَيْدًا أَسَدًا أَبُوهُ* /“Babası aslan olan Zeyd’i gördüm” cümlesini delil getirir. Her iki kelimenin sıfat mânasında anlaşılması dolayısıyla câr-mecrûrunda amel etmesine, bu örnekteki sıfat olan *أَسَدًا* kelimesinin *أَبُوهُ* fâilini merfû kılmasını delil gösterir. *أَسَدًا* lafzı nasıl ki câmid isim olmasının yanı sıra açıktan sıfat gelmiş, fâilinde amel etmiş ve onu merfû kılmışsa “ilah” ve “Hâtem” kelimeleri de bu şekilde câr-mecrûrda amel etmiş ve iki anlamı da içermiştir; çünkü cümlede her iki lafzın da gerçek mânalarının dışında [hüküm bildiren sıfat anlamı ile] kullanıldığı anlaşılmaktadır. İbn Kemal, anlam genişlemesiyle ilgili bu örnek üzerinden yaptığı tartışmayı uzatmamak için kendisini nakleden olarak konumlandırır ve ayrıntılı araştırmayı ve tercihi okuyucuya bırakır. O, Ebû Ya’kûb es-Sekkâkî’yi *Miftâhu’l-‘ulûm* adlı eserinde bu anlam genişlemesini ifade etmediği, cins ismin (*أَسَدٌ*) sıfat anlamını haiz olamayacağını söylediği ve örneği sadece teşbih babında değerlendirdiği için de eleştirir.³³ Dolayısıyla klasik dil ulemasını bazı görüşleri üzerinden bu şekilde tenkit eder.

2.2 Teşbih, Mecâz ve İstiâre Yoluyla Tevessü

İbn Kemal, isim cümlesinde mübtedâ ve haber hakkında dilsel bir gerekçelendirmeye başvurur: Şöyle ki isimler zât ve sıfat olarak ikiye ayrılır. Mübtedâlar zâttır, haberler sıfattır. *رَأَيْتُ زَيْدًا* cümlesinde *زَيْدٌ* mübtedâ ve zâttır; *مُنْطَلِقٌ* ise haber olduğu için sıfattır. Eğer yukarıda zikri geçen *رَأَيْتُ زَيْدًا أَسَدًا عَلَيَّ* cümlesinde *أَسَدٌ* kelimesine zât anlamı verirsek haber olamaz. Haberlerin vasıf/sıfat anlamı taşıması gerekir. Zeyd’in dış dünyada gerçek bir aslan olması imkansızdır. Kelimeye yırtıcı hayvan anlamı verilirse tevessü de görülmez. Burada cins ismi vasıf yapmazsak yani tevessü olmazsa kullanımı mümkün olmaz. Fakat cesur anlamına taşırsak *manâ-i fiil* olur yani fiil gibi amel edebilir ve fâil alabilir. Örnekteki dilsel genişleme ise teşbih şeklindedir. Yani cümlenin kast edilen asıl mânası *رَأَيْتُ زَيْدًا كَأَسَدٍ* şeklindedir. Burada mübâlağa ve teşbih vardır. Burada bir anlam genişlemesi yoluna gidilmez ve cins isme vasıf anlamı yüklenmezse imkansız bir durumu yani onun gerçekten hayvan olan aslan olduğunu iddia etmiş oluruz ki bu da mümkün değildir. Yani, Zeyd’in bizâtihi aslan olması imkansızdır.³⁴ İbn Kemal’e göre örnekte “cins isim (*أَسَدٌ-نَعَامَةٌ*) asıl manasından çıkarılmış ve vehmedildiği üzere sadece “cesur” ya da “korkak” anlamında kullanılmış değildir; aksine tabi olma yoluyla onun

³³ İbn Kemâl, *Resâil*, 4/197-198; Ebû Yakûb Sekkâkî, *Miftâhu’l-‘ulûm*, çev. Zekeriye Çelik (İstanbul: Litera Yay., 2017), 402.

³⁴ İbn Kemâl, *Resâil*, 4/197.

lazımı olan gerçek anlamını da içerecek şekilde gelmiştir. Cümleden anlaşılan da bu iki manayı birden kapsamasıdır. Onun zarfta amel etmesi için bu yeterlidir.”³⁵

رَيْدٌ أَسَدٌ cümlesinin mecâz-ı mürsel olduğunu ifade edenler de vardır. Buna göre, zât isminin kendisinde müsebbebiyet alakası olan bir lafza yani sıfata hamli söz konusudur. Burada mecâz yoluyla ismin sıfat anlamında kullanılması da bir tür anlam genişlemesini ifade etmektedir. Yani رَيْدٌ أَسَدٌ lafzının شَجَاعٌ sözcüğünde kullanılması mecâz olur. Bununla hayvan olan aslanın cesur olduğu şeklindeki gerçek anlam kast edilemez. Bununla birlikte burada istiâre yoktur; çünkü kast edilen cesur anlamının yırtıcı hayvan olan aslanın zâtına teşbihi doğru olmaz. Fakat bir görüşe göre istiâre olmasa bile teşbih olmasında sakınca yoktur; çünkü “esed” ile “şüca/cesur” arasında bir benzerlik olabilir.³⁶ İbn Kemal bu örnekte Seyyid Şerif Cürcânî’nin (ö. 816/1413) hâlli zikredip mahalli kast ederek mecâz-ı mürsel var dediğini nakleder. Yani Seyyid Şerif zât ismini sıfata itlak etmiştir. Ona göre Taftâzânî (ö. 792/1390) ise burada mecâz-ı akli vardır der.³⁷

Vaz ilmi söz konusu olduğunda lafzın hakikatının kast edilmesi asıldır. Yani asıl olan hakikattir. Bununla birlikte dil bilginleri lafzın mecâz anlamı kast edilerek vaz edilebileceğini de kabul ederler. “Lafzın mecâz anlamlar için de vaz edildiğini savunanlar ise bunun bir karine veya delil ile gerçekleştiğini bildirmekle birlikte bu durumun aslında ikinci bir vaz olduğunu ifade ederler.”³⁸ Dolayısıyla رَيْدٌ أَسَدٌ cümlesinde “aslan” lafzı hakikat manasının dışında mecâz için ikinci bir vaz olarak değerlendirilebilir. İbn Kemal ise bu örnekteki lafzın hakiki anlamı dışında değil onunla birlikte sıfat olarak vaz edildiğini kabul eder.

İbn Kemal, bu örnekle alakalı klasik görüşleri naklettikten sonra kendi içtihadını açıklar. Ona göre رَيْدٌ أَسَدٌ cümlesindeki anlam genişlemesi teşbih ya da mecâz yoluyla değil doğrudan istiâre ile olmuştur. “Zeyd cesur adamdır” anlamındaki söz istiâredir. Ona göre bu konuda diğer görüşleri göz ardı edip doğru olan bu görüşü almak gerekir. Ayrıca رَيْدٌ أَسَدٌ cümlesindeki lafızların zahiriyle ilgilenilmez. es-Sekkâkî ise burada lafızların ilk mânalarını ön plana çıkararak anlam genişlemesini belirtmemiştir.³⁹ İbn Kemal, kendi görüşünü klasik belagat âlimlerinden üstün tutmuş ve farklı bir görüş ileri sürdüğünü belirtmiştir.

³⁵ İbn Kemâl, *Resâil*, 4/197.

³⁶ İbn Kemâl, *Resâil*, 4/197-198.

³⁷ İbn Kemâl, *Resâil*, 4/197-198.

³⁸ Osman Aktaş, *Arapçada Asıl ve Fer Nazariyesi* (Ankara: Fecr Yayınları, 2020), 50-51.

³⁹ İbn Kemâl, *Resâil*, 4/197; *Sekkâkî, Miftâh*, 354, 372.

İbn Kemal konuyla ilgili farklı bir örnek daha verir:

“Bil ki عَيْنٌ kelimesini casus anlamında kullanmanın iki tür anlam genişlemesine ihtimali vardır. Birincisi lafız yönüyle tevessüdü ve halk onunla belirsiz bir mecâzı kast eder. Mâna yönüyle tevessü ise, âyette belirtilen parmakların parmak uçları konumunda kullanılması gibidir.”⁴⁰ “أَصَابِعُهُمْ فِي آذَانِهِمْ”⁴¹ âyetinde “أَصَابِعُ/“parmaklar” kelimesinin اِتِّمَامٌ yani “parmak uçları” anlamında kullanılmış olması muhtemeldir. Bu durumda kül ismin cüz isme itlakı kabilinden bir lafzî tevessü olur.”⁴² Bu görüş, mecâz-ı mürseldir. İkinci tür tevessü ise: Parmağın kulakların içine girmeyeceği malumdur; çünkü parmak kulağın içine girmez, parmağın uçları girer. Burada mübâlağa kast edilmiştir. Ayet, “Adeta parmaklarını kulaklarının içine sokuyorlar ki Kur’ân’ı duymasınlar.” anlamındadır. İbn Kemal de burada mübâlağa görüşünü tercih ediyor.⁴³ Mübâlağa görüşü عَيْنٌ lafzı için de söylenilebilir. Yani عَيْنٌ lafzıyla gerçek anlamı kast edilmiş olur. Bu durumda adamın tamamı göz kabul edilir, رَجُلٌ عَدْلٌ örneğindeki gibi mübâlağa ifade eder. O zaman cüz külde değil de عَيْنٌ lafzını casusun bizzât kendisinde kullanmakla mecâz olur, amaç mübâlağa olur.⁴⁴

2.3 Mastarın İsm-i Fâil Anlamına Gelmesi

İbn Kemal’e göre haber olarak gelen mastarın ism-i fâil anlamında gelmesi de bir tür anlam genişlemesidir. Örneğin, زَيْدٌ عَدْلٌ denildiğinde mastar olarak gelen haberin ism-i fâil anlamı taşıması bir tür anlam genişlemesini ifade eder.⁴⁵

O, bu konuya ilk olarak Abdülkâhir el-Cürçânî’nin (ö. 471/1078-79) *Delâ’ilü’l-i’câz*’da değindiğini ve etraflıca ele aldığını dile getirir.⁴⁶ İbn Kemal’in atıf yaptığı şekliyle el-Cürçânî’nin konuyla ilgili açıklaması şu şekildedir:

“Hansâ’ya ait olan şu beyit de yüklem mecâzı örneklerindedir “تَرْتَعُ مَا رَتَعَتْ حَتَّىٰ إِذَا” / “أَذْكُرْتُ / فإِنَّمَا هِيَ إِقْبَالٌ وَإِدْبَارٌ”

⁴⁰ İbn Kemâl, *Resâil*, 4/202.

⁴¹ el-Bakara 2/19

⁴² İbn Kemâl, *Resâil*, 4/202-203.

⁴³ İbn Kemâl, *Resâil*, 4/203. Bu örnekle ilgili ayrıntılı açıklamalar için bk. Ahmed b. İbrâhîm b. Mustafâ es-Seyyid Hâşimî, *Cevâhirü’l-belâğa fi’l-me’ânî ve’l-beyân ve’l-bedî’* (Beyrut: el-Mektebetü’l-‘Asriyye, 1999), 253.

⁴⁴ İbn Kemâl, *Resâil*, 4/202.

⁴⁵ İbn Kemâl, *Resâil*, 4/200-201.

⁴⁶ İbn Kemâl, *Resâil*, 4/200; Ebû Bekr Abdülkâhir b. Abdurrahman b. Muhammed Cürçânî, *Delâ’ilü’l-i’câz*, çev. Osman Güman (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2016), 196-198.

bir geri gitmekten ibarettir.” Şair burada “ikbâl” ve “idbâr” kelimeleri ile kendi anlamlarından başka bir anlam kast etmemiştir. Dolayısıyla bu lafızlarda onun mecâza başvurduğu söylenemez. İleri geri çokça gidip geldiği ve başka hiçbir hali bulunmadığı için deveyi adeta ileri ve geri gitme fiillerinden ibaret olan bir bedene bürünmüş kılarak yüklem mecâzına başvurmuştur. Belli ki onun anlatmak istediği şeyde istiâreden de söz edilemez.”⁴⁷

el-Cürcânî, örnekte geçen mastarların mecâz-ı mürsel olmadığını meânî ilminde yüklem gerçekte öznesine isnâdını ifade eden ve hakiki isnadın zıddı olan mecâz-ı aklî olduğunu kast etmiştir. İbn Cinnî (ö. 392/1002) de bu şekilde düşünmektedir: “Sanki o sırf ikbâlden ve idbârdan yaratılmıştır. Dolayısıyla دَاتُ إِقْبَالٍ وَ دَاتُ إِدْبَارٍ şeklinde muzâfın hazfedilmesi bâbinden değildir.”⁴⁸ İbn Kemal Taftâzânî'nin (ö. 792/1390) de burada el-Cürcânî gibi mecâz-ı aklî bulunduğunu ve mübâlağa yapıldığı görüşünde olduğunu nakleder.⁴⁹ Haber olarak gelen bu türden mastarların yüklendiği anlamla ilgili birinci görüş bu şekildedir. Diğerleri ise onun mahzûf bir muzâfın muzâfun ileyihi olduğu görüşüdür. Nitekim İbn Kemâl bu görüştedir.

İbn Kemal, هِيَ إِقْبَالٌ وَإِدْبَارٌ örneğinde mastar olarak gelen yüklemelerin muzâfun ileyh olduğunu ve bir anlam genişlemesine uğradığını söylemektedir. Ona göre kast edilen anlamın gerektirdiği cümle دَاتُ إِقْبَالٍ وَ دَاتُ إِدْبَارٍ şeklindedir. Ona göre mastarların tek başlarına haber olarak geldiği böylesi cümlelerde ism-i fâil anlamı kast edilerek kullanılması mümkündür. Bu örnekteki anlam genişlemesi mâna yönüyledir.⁵⁰ İbn Kemal, bu görüşüyle tevessü olgusuna yeni bir açılım getiriyor görünse de muzâfın hazfedildiği ve mastarın haber olarak amel ettiği görüşü pek çok klasik dil bilgini tarafından daha önce dile getirilmiştir. Örneğin el-Halebî (ö. 698/1299) el-Üşmûnî (ö. 918/1513) gibi nahiv bilginleri bu örnekte kast edilen anlamın ‘sahibi’ anlamında دَاتُ mahzûf muzâfiyla tamamlanacağını ifade etmiştir.⁵¹ İlgili örnekle alakalı dilcilerin farklı görüşleri bulunmaktadır. Nitekim İbn Malik bu örnekte haber olarak gelen mastarın mübâlağa ifade ettiğini ifade etmektedir.⁵² Görüldüğü üzere İbn Kemal'in bu örnekteki

⁴⁷ Cürcânî, *Delâil*, 265.

⁴⁸ Ebü'l-Feth Osman İbn Cinnî, *el-Hasâiş*, thk. Muhammed Ali en-Neccâr (Beirut: 'Âlemü'l-Kütüb, 1403/1983), 2/205.

⁴⁹ İbn Kemâl, *Resâil*, 4/201-202.

⁵⁰ İbn Kemâl, *Resâil*, 4/201-202.

⁵¹ Üşmûnî, *Şerhu'l-eşmûnî*, 1/476; Halebî, *Temhîdu'l-kavâ'id*, 2/954; Sâmerrâî, *Me'âni'n-nahv*, 1/194.

⁵² İbn Mâlik, *Şerhu't-teshîl*, 1/324.

anlam genişlemesine dair görüşü bazı dil bilginlerinin görüşüyle örtüşmektedir. O, bu örneklerle ilgili, mecaz, teşbih-i belîğ ve mübalağa gibi farklı görüşler olduğunu zikreder fakat kendisinin hangi belâğî nükteyi tercih ettiğini tam olarak belirtmez. Konuyu anlam genişlemesi olduğuna vurgu yaparak tamamlar. Ayrıca yine es-Sekkâkî'yi mastar olarak gelen haberlerdeki anlam genişlemesini görmemekle eleştirir.⁵³

Sonuç

İbn Kemal, *fi Cevâzi't-tevessü' fi kelâmi'l-'Arab* adlı risalesinde dilde anlam genişlemesini lafız-mâna ilişkisi çerçevesinde ele almıştır. Lafız olarak ise fiil ve harfte değil isimlerde gerçekleşen genişlemeyi açıklar. Yani risâlede tevessü olgusu temelde ismin sıfat anlamına gelmesiyle açığa çıkmaktadır. Burada isim cümlesi ve haberin vasıf anlamı taşıması belirleyicidir.

İbn Kemal, câmid isimlerin sıfat manasını taşımasıyla ifade ettikleri anlam genişlemesi olgusunu bütüncül bir şekilde sunduğunu ve kendisine kadar gelen görüşleri derleyerek kendi tercihlerini belirttiğini ifade etmiştir.

İsmin sıfat anlamına gelmesi, nahivde tazmin; sarfta ism-i fâil, ism-i mefûl ve mastar; belâğatta teşbih, mecâz, istiâre şeklinde görülebilmektedir. Bunların birlikte ve iç içe görüldüğü durumlar da vardır. O, cümlede kullanılan lafzın kast edilen mânasını esas almıştır. Kast edilen mâna, isim cümlelerinin haberlerinde açığa çıkan vasıf ve amel eden fiil (mâna-i fiil) anlamlarıdır.

İbn Kemal, özel isimlerin de birer deyim veya özel bir terkip içinde haber olarak kullanıldıklarında vasıf anlamına nakil olduğunu belirtmiştir. Bu da ona göre bir tür anlam genişlemesini ifade etmektedir. Aynı durum mastarlar için de geçerlidir.

İbn Kemal, anlam genişlemesi hususunda klasik belagat ve nahiv âlimlerinin görüşlerine başvurmuş, onların verdiği örnekleri aynen almıştır. Bununla birlikte kimi görüşlerinde onlardan ayrılmış ve özgün tespit ve tercihlerde bulunmuştur. Bazen de kimi lafızlardaki anlam genişlemesini belirtmedikleri için el-Cürcânî ve es-Sekkâkî gibi klasik belagat âlimlerini eleştirmiştir.

Onun bu risâlesi anlam genişlemesi olgusunu câmid isim olan lafızlarda incelemesi, kendisine kadar gelen tartışma ve görüşleri sistematik olarak özetlemesi yönüyle dikkat çekicidir. Ayrıca yeri geldiğinde klasik dil bilginlerini ve belâgatçıları konuyla ilgili bazı görüşlerinden dolayı eleştirmesi risaleyi özgün kılan başka bir

⁵³ İbn Kemâl, *Resâil*, 4/200-201.

özelliştir. Risalenin ayırt edici niteliklerinden bir diğeri de anlam genişlemesi olgusunu lügat, nahiv, sarf ve belâgat gibi pek çok dil ilmiyle ilişkili olarak anlatması ve konuyu bütüncül bir şekilde sunabilmesidir.

Kaynakça

- Aktaş, Osman. *Arapçada Asıl ve Fer Nazariyesi*. Ankara: Fecr Yayınları, 2020.
- Bül'arec, Bülkâsım. "Zâhiratü't-tevessu'î'l-ma'nâ fi'l-luğati'l-'arabiyye: Nemâzicü mine'l-Kurâni'l-Kerîm". *Mecelletül-'ulûmi'l-insâniyye*, (Mart 2006).
- Cevherî, Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd. *eş-Şihâh tâcü'l-luğa ve sıhâhu'l-'Arabî*. thk. Ahmed Abdülgâfûr Attâr. 6 Cilt. Beyrut: Dârü'l-İlmi'l-Melâyîn, 4. Basım, 1990.
- Cürcânî, Ebû Bekr Abdulkâhir b. Abdurrahman b. Muhammed. *Delâilu'l-'icâz*. çev. Osman Güman. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2016.
- Desûkî, Muhammed b. Arefe. *Hâşiyetü'd-desûkî 'alâ muhtaşarı'l-me'ânî*. thk. Abdulhamîd Hindâvî. Beyrut: el-Mektebetü'l-'Asriyye, ts.
- Gevheroğlu, Mehmet Çağrı - Düzgün, Osman. "Ahmed İbn-i Kemâl Paşa ve Arap Dili ve Edebiyatına Dair Risâleleri". *Nüşa* 21/53 (27 Aralık 2021), 43-64.
- Gürkan, Nejet. "Kemal Paşazâde'nin Arap Dili ve Edebiyatına Katkıları ve Bu Dile Yaklaşımı". *Marife: Bilimsel Birikim (Marife: Dini Araştırmalar Dergisi)* 9/2 (2009), 135-166.
- Halebî, Muhammed b. Yusuf b. Ahmed Muhibbuddîn. *Temhîdu'l-kavâ'id bi-şerhi teshîli'l-fevâid*. thk. Ali Muhammed Fâhir. Kahire: Dâru's-Selâm, 1428/2007.
- Hamevî, Takiyyuddin Ebû Bekr Ali b. Abdullah. *Hizânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*. thk. 'İsâm Şa'itû. Beyrut: Dâru Mektebeti'l-Hilâl, 1987.
- Hasan, Abbas. *en-Nahvü'l-vâfi*. 4 Cilt. Kahire: Dârü'l-Maârif, 3. Basım, 1973.
- Hâşimî, Ahmed b. İbrâhîm b. Mustafâ es-Seyyid. *Cevâhirü'l-belâğa fi'l-me'ânî ve'l-beyân ve'l-bed'î*. Beyrut: el-Mektebetü'l-'Asriyye, 1999.
- Hâzîmî, Ulyân b. Muhammed. "Arap Anlam Bilimi". çev. Tahsin Yurttaş. *Bartın Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 1/2 (2014), 89-112.
- İbn Cinnî, Ebü'l-Feth Osman. *el-Haşâiş*. thk. Muhammed Ali en-Neccâr. 3 Cilt. Beyrut: 'Âlemü'l-Kütüb, 1403/1983.
- İbn Kemâl, Şemseddin Ahmed b. Süleyman. *Mecmû'u resâili'l-'allâme İbn Kemâlbâşâ*. thk. Hamza el-Bekrî. İstanbul: Dâru'l-Lubâb, 1439/2018.
- İbn Mâlik, Ebû Abdillâh Cemâlüddîn Muhammed b. Abdillâh. *Şerhu't-teshîl*. thk. Muhammed Bedevî el-Mahtûn - Abdurrahman es-Seyyid. b.y.: Hicr li't-Tıbbâ'a ve'n-Neşr, 1410.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemaleddin. *Lisânu'l-'Arab*. Beyrut: Dâru Sâdır, 3. Basım, 1414.
- İbnu'l-Enbârî, Ebu'l-Berekât Abdurrahman b. Muhammed. *el-İnşâf fi mesâili'l-hilâf beyne'-nahviyyîn: el-basriyyîn ve'l-kûfiyyîn*. el-Mektebetü'l-'Asriyye, 1424.
- Kefevî, Ebu'l-Bekâ Eyyûb b. Musa. *el-Külliyât*. thk. Adnan Derviş - Muhammed el-Mısrî. Beyrut: Muessesetü'r-Risâle, 1998.
- Ömer, Ahmed Muhtâr. "Anlam Değişimi". çev. Abdullah Hacıbekiroğlu - Tahsin Yurttaş. *Mütefekkir Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 4/8 (2017), 457-468.
- Ömer, Ahmed Muhtâr. *Mu'cemü'l-luğati'l-'arabiyyeti'l-mu'âsıra*. b.y.: Âlemü'l-Kütüb, 2009.

- Sâmerrâî, Fâdıl Sâlih. *Me'âni'n-nahv*. Ürdün: Dâru'l-Fikr, 2000.
- Saraç, M. Ali Yekta. *Şeyhülislam Kemalpaşazâde*. İstanbul: Şule Yay., 1999.
- Sekkâkî, Ebû Yakûb. *Miftâhu'l-ulûm*. çev. Zekeriye Çelik. İstanbul: Litera Yay., 2017.
- Sîbeveyh, Ebû Bişr 'Amr b. Osman. *el-Kitâb*. thk. 'Abdusselam Muhammed Harun. Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 3. Basım, 1408.
- Sübkî, Ebû Hâmid Bahâeddîn. *'Ârûsu'l-efrâh fi şerhi telhîsi'l-miftâh*. thk. Abdulhamîd Hindâvî. Beyrut: el-Mektebetü'l-'Asriyye, 1423.
- Teftâzânî, Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn Ömer. *Muhtaşarü'l-me'ânî*. Dâru'l-Fikr, 1411/1991.
- Temizer, Aydın. "Arap Dilinde Tazmin". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 39 (2010), 81-96.
- Turan, Şerafettin. "Kemalpaşazâde". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/238-240. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Üşmûnî, Ali b. Muhammed Nureddin. *Şerhu'l-üşmûnî 'alâ elfiyeti İbn Mâlik*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-'İlmiyye, 1998.
- Yemenî, Neşvân b. Sa'îd el-Hamîr. *Şemsu'l-'ulûm ve devâu kelâmi'l-'Arabi mine'l-ke'lûm*. thk. Huseyn Abdullah el-'Amirî. Beyrut: Dâru'l-Fikri'l-Mu'âsır, 1999.
- Zebîdî, Ebû'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed b. Abdirrezzâk el-Hüseynî. *Tâcu'l-'arûs min cevâhiri'l-kâmûs*. thk. Abdülfettâh el-Hulv. 40 Cilt. Kuveyt: Matbaatü Hukûmeti'l-Kuveyt, 1406.
- Zemahşerî, Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed. *el-Keşşâf 'an hakâiki javâmidi't-tenzîl*. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 3. Basım, 1987.
- Kurân-ı Kerîm*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., 2016.